

Олена Дяків

ДЕКОРАТИВНЕ ОЗДОБЛЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ТА МЕТАЛЕВИХ ХРЕСТІВ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Розглянуто стилістичні особливості декоративного оздоблення дерев'яних та металевих хрестів Західного Поділля. Виявлено велику групу ручних хрестів з виявом “примітиву” в техніці виконання, а також відмічено вплив іконографічної західноєвропейської традиції на твори XIX ст. На означеній території спостерігається велика варіативність кованих хрестів, що свідчить про розвинуту ковальську традицію творів, виконаних технікою відливу. Виокремлено два осередки ливарництва, для одного характерне плоске ажурне орнаментування, а для іншого властиве пластично-скульптурне вирішення.

Ключові слова: рамена, ручні дерев'яні хрести, ливарницька справа, декор, форма.

Виготовленням сакральної різьби займалися різьбярі-ремісники, які були носіями народної естетики, які різьбили іконостаси, царські втрата, фігури святих. Так описує різьбу церкви св. Миколая Г. Н. Логвин: “В різьбі Царських втрат впадають в око високий рівень майстерності і засвоєння законів плястичного моделювання скульптури. Одночасно в цій різьбі відчувається сильний вплив народних смаків і фолкльоризованих мотивів. Майстер використовує народний мотив “вазона з гільцем” і в буйних стеблах його вкомпановує скульптурні півфігурки, де також виразно окреслений народний типаж”¹. В іконостасі церкви св. Покрови міста Бучача (1764 р.), конструктивна частина іконостасу — барокова, а різьблений декор побудований на елементах рококо. Ті ж елементи історико-художніх стилів можна зустріти в народній різьбі іконостасів.

Джерелами для виготовлення таких композицій сакрального різьблення були ілюстрації до Біблії та інші книги, а також зразки іконостасів XVIII ст., що були виготовлені столярно-різьбярськими майстернями при монастирях сіл Лапшин, Улашківці, Горохів, Сокулець, а також ручні хрести, виготовлені простими столярами і теслями, яким важко давалось зображення людини. Вони грубо опрацьовували постаті святих, зате були дуже уважні до відтворення тих рухів тіла, які передавали внутрішній стан персонажів: передсмертні муки, відчай, сум.

У церквах західних районів Поділля збереглося чимало пам'яток декоративного та фігурного різьблення. Так дерев'яна скульптура першої половини XVI ст. представлена фігурами апостолів Петра і Павла з міста Підгайці, що “свідчать про розквіт мистецтва монументальної скульптури на Україні”². До пам'яток різьблення XIX ст. належать ручні дерев'яні хрести, оздоблені

Рис. 1. Дерев'яний ручний хрест. Тербовлянський р-н, с. Бурканів. ХІХ ст. ТКМ інв. №ТКМД – 69.

Рис. 2. Дерев'яний ручний хрест. Густинський р-н, с. Монастириха. 1893 р. ТКМ інв. №ТКМД – 227.

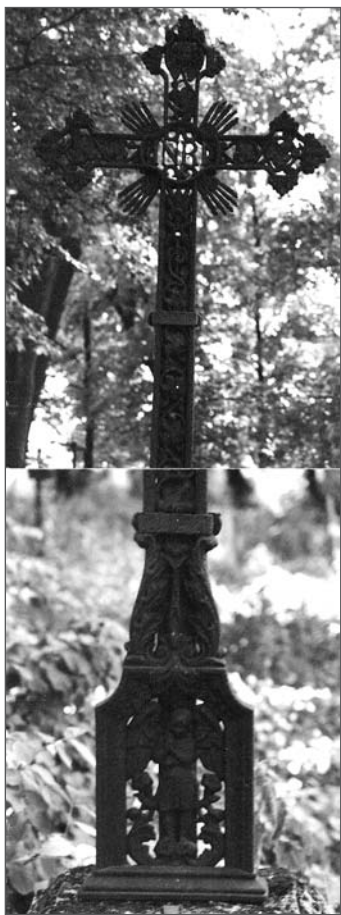
рельєфними мініатюрними зображеннями, написами, геометричними візерунками. Дослідник виробів з дерева М. Є. Станкевич визначає осередки різьблення ручних хрестів західних областей України шляхом іконографічного, хронологічного і стилістичного аналізу творів. На теренах Західного Поділля виокремлюються два осередки у селі Кошилівці Заліщицького району Тернопільської області (ХІХ — початку ХХ ст.) та селі Золотий Потік Буцацького району (друга половина ХІХ ст.); вирізняється різьблення золотопотіцького майстра, для якого характерне профілювання, глибока виїмчасста різьба в поєднанні з плоскою різьбою. Велику групу ручних хрестів становлять хрести першого стилістичного пласту — народного з виявом “примітиву” в техніці виконання у способі інтерпретації фігур зі збірки Тернопільського краєзнавчого музею. Ці твори датовані серединою і кінцем ХІХ ст. і складають чотири типи загальної форми хрестів: чотирикінцевий, шестикінцевий, семикінцевий з подовженою середньою поперечкою і рівними раменами.

Рамена хрестів вкриті різьбою, яка нанесена на них у вигляді вертикальних рисок (село Нагір'яни Чортківського району), а нижні перехрестя заповнюються написами, розетками (традиція ХVІІІ ст.) або фігуративними зображеннями архангелів (село Монастириха Густинського району, 1889 р.). Композиційно зв'язані середнє перехрестя і середні частини стержня, тут розміщуються центральні зображення Розп'яття, Богородиці з Дітям на руках в короні. На раменах середнього перехрестя також зображуються погруддя святих — пристоячі, євангелісти (Рис. 1). Ці хрести виконані плоским різьбленням, зображення і тло вирішені спрощеними, схематичними лініями (село Долина Тербовлянського району, 1879 р.). Верхнє і нижнє перехрестя декоруються вертикальними лініями, зигзагами, посередині нижньої

площини зображення хреста, біля ручки знаходиться іноді площина, де викарбувано дату виготовлення хреста, але водночас триває збагачення і удосконалення декоративних форм, внаслідок чого фігуративні зображення набувають більшої виразності (Рис. 2). У “білому” Розп’ятті з ангелами помітно поліпшилось трактування зображення завдяки реалістичній подачі деталей одягу, людського тіла. На іконографію хрестів XIX ст., як відмічає М. Є. Станкевич, має вплив мистецтво Заходу і насамперед техніка високого рельєфу та пов’язаний з нею реалізм різьблення фігур, а також іконографічна західноєвропейська традиція зображувати Богородицю з Дитям у короні і на півмісяці — “уніатська церква поступово запроваджувала католицьку атрибутику, зокрема, в скульптуру”³. Впливом напівпрофесійних (міських) творів позначені твори, де різьблені постаті розташовані в “медальйонах” (місто Підгайці), подібні фігуративні зображення (ангел, царські врата в місті Бучач, 1743 р.) знаходимо в іконостасній різьбі XVII–XVIII ст. У ручних хрестах фігуративні зображення початку XIX ст. набувають спрощеної іконографічної подачі, порушуються пропорції в зображеннях Богородиці з Дитям, апостолів, ангелів і самого Розп’яття. Зображення Богородиці дуже витягнуте, а в Розп’ятті, в зображеннях ангелів, збільшуються пропорції голови відносно тіла — це “творчий” метод різьбяра-примітивіста, що виникав з народного розуміння і місцевої художньої традиції. Риси примітиву властиві були тим територіям “де ще досить активно діяли пережитки дохристиянських вірувань, залишки древніх обрядів, відсутність професійного мистецтва”⁴. Цими ознаками наділені зображення на хрестах середини XIX ст. Більшої рельєфності мають зображення кінця XIX — початку XX ст., в яких зберігається характерна для народної скульптури поліхромія. Пізніше на початку XX ст. традиція різьблення фігурних зображень на ручних хрестах частково зникає, їх виконують олійними фарбами або декорують накладними скульптурами малих форм, вилитих з металу або пластмаси (кін. XX ст.).

Народні майстри часто запозичували сюжети, композиційні схеми з графічних ілюстрацій церковних книг, що намітило певні натуралістичні тенденції у народній дерев’яній скульптурі. Ними означені роботи невідомого автора з села Підгайці, дерев’яні фігури святих та Богоматері Ф.Якиміва з села Залав’є Терехівського району.

Ковані хрести на цвинтарях Бучача, Терехівлі, Струсова, Тернополя і їхня велика варіативність форм свідчить про розвинуту ковальську традицію на початку XX ст. Серед форм поширені хрести-трилисники з променями, хрести з стрільчатими раменами, хрест з “пуклями”. Розвиток форм відбувається у кількох напрямках і пов’язаний з іншими видами сакрального мистецтва, зокрема, з різьбою іконостасів, ручних та напрестольних хрестів, що сприяло

*Надгробний хрест. Лиття.
Бучач. 1930 – 1940-ві рр.*

додатковому насиченню оздоблюючими елементами. Спостерігається декоративне збагачення площини між стержнем і раменами променями, додатковими завитками. Ці декоративні елементи мають декілька варіантів, розміщуються в розетоподібних композиціях у вигляді трьох з'єднаних промінчиків або у вигляді стилізованої лілії. Таке оздоблення є на надгробному хресті м. Терехів: промені збагачуються мотивом лілії (трапляється у вишивці, іконописі) і співвідносяться з католицькою традицією. Тектоніка кованих хрестів побудована на основі симетричної рівноваги всіх елементів зяскраво вираженими композиційними центрами. Багатоваріантність орнаментальних мотивів створюють ажурні композиції, в яких послаблюється монументальне звучання. Прикладом такої ажурної конструкції є надбанний хрест церкви села Гончарівки Монастириського району, оздоблений потрійними променями з пуклями, що заповнюють кутовий простір між сторонами хреста. Рамена хреста мають хрестовидну оздобу, а простір між їх контурами заповнений гнутими хвилястими прутами, які своїм ритмічно-метричним рядом підкреслюють навантаженість двох осей.

Особливим лаконізмом форми означене багатораменне надбанне похрестя старої дзвіниці церкви с. Гончарівка. В основі творення рамен лежить модуль “вісімки”, який розвивається у двох напрямках — вертикальному і горизонтальному, і має єдиний оздоблюючий елемент — невеликий хрестик зверху форми. З часом зникають багатораменні надбанні похрестя у зв'язку з визначеним каноном, що передбачав однораменний хрест з незначним оздобленням у вигляді “небесного сяйва” на перехресті⁵. Дотримуючись традиції народні ковалі створювали надбанні похрести, відповідно доповнюючи новими елементами оздобу та надаючи формі ажурності.

Композиційні схеми “ажурних” надбаних хрестів отримують своє продовження у надгробкових кованих хрестах та у виробках, виконаних технікою відливу. Різні варіанти таких хрестів зустрічаються на цвинтарно-ландшафтних зонах містечок Західного Поділля, зокрема у Бучачі, Струсові, Тереховлі, Борщеві, Підгайцях, Бережанах і це пов'язане з досить давніми традиціями ливарництва (Рис. 3). Розквіт художнього ливарництва на західних землях України припадає на початок XVII ст. і зосереджується у Львові та на Волині⁶. Існує в таких видах, як монументальне ливарництво та дрібне лиття різних побутових предметів. Складна композиційна схема надгробкових литих хрестів наводить на думку, що в кінці XIX — на початку XX ст. була добре налагоджена ливарницька справа, яка потребувала знань скульптора, формівника, ливарника. У тектоніку такого хреста обов'язково входить невеликий постамент у вигляді неоготичного фронтона внутрішній простір якого — суцільний або ж заповнений рельєфними зображеннями ангелів. Стержень в окремих випадках декорується рослинною орнаментикою, зокрема, галузками виноградної лози, акантовим листям або повторює колоноподібні форми. Принципи художнього оформлення ажурно відлитої надгробкових хрестів мають аналоги в декоративному різьбленні іконостасів, бо “саме тут набули найпоширеніших форм мотиви виноградної лози, листяного безконечника, розеткових квітів”⁷.

Звідси можна зробити висновок про існування двох осередків ливарництва, для одного з них характерне плоске ажурне орнаментування, що зближує ці твори з народними, а для іншого властиве пластично-скульптурне вирішення. Твори останньої групи відмічені монументальним прочитанням, рівень їх виконання більш складний, з чіткою декораційною системою. Композиційні схеми таких творів часто імітують схеми кам'яних надгробних хрестів, у яких композиційним центром було Розп'яття, розташоване на об'ємних колоноподібних раменах з короноподібним завершенням форми. Ареал таких творів достатньо великий, їх можна зустріти на цвинтарях Галичини, що пояснюється доступністю ціни цих виробів. Ці твори анонімні, але можна припустити, що в кожному містечку був ремісник — ливарник чавунних хрестів, зокрема, у Львові в XIX ст. діяла ливарня Мозера, в якій були “форми відливів, що переходили від майстра до майстра, нерідко використовувались протягом довгих десятиліть”⁸. У народному ливарництві зникає об'єм рамен, який замінюється ажурними композиціями, сталим залишається тільки композиційний центр з Розп'яттям, яке доволі часто покривалось фарбою срібного кольору. Така поліхромія спостерігається також на металевих хрестах, виконаних ковано-слюсарним методом. У цих конструкціях спрощується декорування, з їх площин зникає рослинна орнаментика, яка замінюється

новими елементами: півкільцями, кільцями, хвильками, ромбами. Кутові простори збагачуються завитками з променями, які утворюють розетоподібну композицію в центрі. Низ хреста фланкують дві спрощені колонки, що вочевидь запозичено з композиційних схем литих хрестів. Оздоблюючі елементи таких хрестів виокремлюють кольором — голубим, білим тощо.

Стильові форми, що були занесені в Галичину із Заходу, істотно змінювались під впливом місцевих традицій, мистецьких смаків, релігійної приналежності.

Висновки. На Західному Поділлі застосовувалось різьблення у конструкціях іконостасів (майстер з села Трибухівці Буцацького району Танасій Падлевський) та в ручних дерев'яних хрестах, які виготовлялись у двох осередках: у селі Кошилівці Заліщицького району та у селі Золотий Потік Буцацького району. Народна дерев'яна скульптура кінця XIX ст. має багато спільних рис з сакральною дерев'яною XVII — XIX ст. за стилістичними ознаками і особливе місце серед різьбярів займає В. Бідула як творець жанрових сцен та Д. Білинський. Індивідуальний самовираз самодіяльних майстрів виявляється у широкому спектрі іконографічних запозичень, прийомів, навіть особливостей побутування тогочасного станкового мистецтва, що стало повсюдно відомим завдяки репродукуванню. Характерною рисою творів самодіяльної сфери різьбярства є легкість у запозиченні широкого кола форм, прийомів, художніх ідей, здатність умільців паралельно працювати в різних галузях, жанрах, стилістичних напрямках. Вироби сільських ковалів XX ст. переконують у тому, що взірцями для них були мистецькі об'єкти, які репрезентували міську культуру. У виробках, виконаних технікою лиття спостерігається багатоваріантність орнаментальних мотивів, що створюють ефект "ажурності". Такі принципи "ажурності", що ведуть до втрати об'ємності простежуються у кованих та литих надгробкових хрестах. Художня цінність народного металообробництва відмічена органічним поєднанням декору та форми з врахуванням поліфункціональності. Головним центром народного ковальства на початку XX ст. були Тереховля, Бучач, Підгайці, Збараж, Борщів, Струсів.

- 1 Логвин Г. Н. Мистецькі пам'ятки Бучача / Г. Н. Логвин // Бучач і Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. Український архів, т. XXVII. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто: друкарня Української Видавничої спілки у Лондоні, 1972. — С. 97.
- 2 Моздыр Н. И. Деревянная скульптура на Украине / Н. И. Моздыр, А. К. Федорук // Дерево в архитектуре и скульптуре славян. — Москва: Советский художник, 1987. — С. 198.
- 3 Моздыр М. І. Українська народна дерев'яна скульптура / М. І. Моздыр. — К.: Наук. думка, 1980. — С. 43.
- 4 Моздыр М. І. Українська народна дерев'яна скульптура / М. І. Моздыр. — К.: Наук. думка, 1980. — С. 50.

- 5 Боньковська С. М. Ковальство на Україні (XIX — поч. XX ст.) / С. М. Боньковська. — К.: Наук. думка, 1991. — С. 94.
- 6 Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні / П. М. Жолтовський. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 14.
- 7 Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні / П. М. Жолтовський. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 47.
- 8 Жолтовський П. М. Художнє лиття на Україні / П. М. Жолтовський. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 66.

SUMMARY

Elena Dyakiv**DECOR TRIM WOODEN AND METAL CROSS OF WESTERN PODILLYA**

In the article the stylistic peculiarities of decorative wooden and metal crosses Western Podillya. There are a large group of manual crosses with an expression of "primitive" in technology implementation and noted the influence of Western iconographical tradition of the works of the XIX century. On the specified area observed a large variability forged crosses, indicating that forge a developed tradition of works executed technique tide. Outlined two cells foundry, for a typical flat openwork ornamentation and for other typical plastic and sculptural solution.

Keywords: arm, hand wooden crosses, lyvarnytska case, decoration, shape.